TARİHTE İZ BIRAKAN

KADINLARIMIZ

ideal
Kültür Yayıncılık

Tarihte İz Bırakan Kadınlarımız

Editör: Fatma Aysel Ilgın

Genel Yayın Yönetmeni | **Ahmet Dündar**
Yayın Yönetmeni | **Zeynep Yeşilova**
Editör | **Fatma Aysel Ilgın**
Kapak Tasarımı | **Altamira Ajans**
Sayfa Düzeni | **Adem Şenel**

ISBN | 978-625-8375-17-6

İDEAL KÜLTÜR YAYINCILIK
Topkapı Mah. Kahalbaşı Sok. No:31/1
Fatih - İstanbul
Tel: +90 212 528 85 41
bilgi@idealkultur.com
Kültür Bakanlığı Sertifika No: 46699

Baskı ve Cilt | **Meteksan Basım**
Sertifika No: 46519

1. Baskı | İstanbul, 2022

© *Bu kitabın her hakkı saklıdır. Tamamen veya herhangi bir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan basılamaz, kopyası çıkarılamaz, fotokopisi alınamaz veya kopya anlamı taşıyabilecek hiçbir işlem yapılamaz.*

Esere ait kütüphane katalog kartına karekodu okutarak ulaşabilirsiniz.

TARİHTE İZ BIRAKAN
KADINLARIMIZ

Editör
Fatma Aysel Ilgın

ideal
Kültür Yayıncılık

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRÜN NOTU 7
ÖN SÖZ 9

TOMRİS HATUN (M.Ö.570-520) 11
Gülay Hoştaş

BOĞARIK HATUN 33
Fatma Aysel Ilgın

KÖKTÜRK TENGRİKENİ VE
ÇİN İMPARATORİÇESİ ASENA, A-SHİH-NA, AŞİNA 47
Ayşe Kazdal

DUNHUANG'DA İZ BIRAKAN BİR
TÜRK KADINI: UYGUR KUNÇUYU Lİ 61
Münevver Ebru Zeren

ABBÂSÎ DEVLETİ'NİN YÖNETİMİNDE BİR
TÜRK KADINI: ŞAĞAB HATUN (878-933) 81
Mualla Uydu Yücel

KADIN, AİLE VE DEVLET: TİMUR
HANEDANI HANIMLARI: BİBİ HANIM 103
Zebiniso Kamalova

KADIN, AİLE VE DEVLET: TİMUR HANEDANI HANIMLARI: BİBİ HANIM

Zebiniso Kamalova*

Giriş

Türk toplumunda kadın en eski zamanlardan beri sosyal hayatın her alanında yer almıştır. Geçmişten günümüze dönüp baktığımızda âilede, içtimaî hayatta ve siyasette kadının güçlü ve etkili konumda var olduğunu görürüz. Kadınlar, sosyal hayatta da siyasî hayatta da itibar sahibi olmuştur. En önemlisi de nesillerin devamını sağlamakla beraber erkek ile toplumun bütünlüğünü sağlamıştır.

Türk tarihini İslâmiyet öncesi ve İslâmiyet sonrası olarak değerlendirdiğimizde her iki devirlerde de kadının sahip olduğu nüfuzu korunmuş, erkeklerle beraber toplumun bütünlüğü sağlanmıştır. Türk kültürünün büyük bir parçası olarak varlığını ifade eden kadın âile denilen müesseseden devlet teşkilatına kadar olan her aşamada etkin olmuştur. Kadın, erkek ile yan yana sofrada da savaşta da beraber hareket etmiştir. Gerektiğinde ata binmiş, kılıç kuşanmış, üretime katkı sağlamış, kültürel mirası ve nesilleri yaşatmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, zkamalova@ticaret.edu.tr
ORCID ID: 0000-0001-7703-0011.

Kadın, "hatun" kelimesini yansıtır. Türklerde "hatun" bir unvandır. İslâm öncesinde Türk toplumunda en yüksek otoriteyi "kağan" ve "hatun" ifade ediyordu. Hunlarda, Köktürklerde ve sonraki dönem kaynaklarında da çoğunlukla Hatun olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Kağana eş olan kadın devlet yönetiminde de kocasına eşlik etmiştir. Hükümdar törenle tahta geldiği zaman eşi veya hatun olmak için saraya gelin olarak gelen hanıma da "hatun" unvanı verilmiştir. Hatun, yönetimde ve devlet kademesinde hükümdardan sonra gelmiştir. Bu gelenek Hunlardan beri uygulanagelmiştir.[1]

İslâm öncesi Türk devletlerinde kağanların eşi veya annesi olan hatunlar devlet işlerinde söz sahibi olmışlardır. Tarihte Mete Han'ın eşi gibi devlet siyasetine yön verenler bulunduğu gibi, naibe olarak devleti idare edenler, hatta devlet başkanlığı yapanlar da mevcuttur. Bunun örneklerini Köktürk, Uygur, Sabar ve Oğuzlarda, Karahanlılarda, Harezmşahlarda, Selçuklularda, Timurlularda, Osmanlılarda görmek mümkündür. Göktürk ve Uygurlarda resmî belgeler Kağan ve Hatun adına imzalanmış, Kağanın eşinin ya da annesinin savaş sırasında halkın arasında çıkan ihtilaflarla ve davalarla yakinen ilgilenerek suçlulara ceza tayin etmiştir. Ayrı sarayları bulunan hatunlar umumiyetle devlet meclislerine katılmışlar, bazen elçileri Kağandan ayrıca kabul etmişlerdir[2]. Tonyukuk kitabelerinde "Türk halkı yok olmasın diye babam İlteriş Kağanı annem İl Bilge Hatunu göğün tepesinde tutup yükseltmişler"[3] ifadesi kadının önemini göstermesi bakımından önemlidir.

1 Abdülkadir Özcan, "Hatun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C.XVI, s.499-500. Zehra Odabaşı," Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Unvanlar", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. V, S. 9, Ekim 2019, s.165-192.

2 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s.269-270.

3 *Kül Tigin Âbidesi*, Doğu cephesi; Behiye Köksel, "Orhon Yazıtları'nda Kadın", *New World Sciences Academy Humanities*, 4C0094, 6, (2), s.333.

Kadın, toplumun karakterini, seviyesini, derecesini belirleyici önemli bir unsurdur. Bu her zaman geçerlidir. Tarihte Türklerden daima savaşçı olarak bahsedilmiştir. Çünkü Türk milletinin kadınları da tıpkı erkekleri gibi savaşçı kişiliğe sahiptirler; ata binmiş, kılıç kuşanmış, mahir okçu olmakla birlikte üretime de katkı sağlamış ve nesilleri yaşatmıştır ki, tarih te böyle yazmıştır. Dünya tarihindeki ilk hükümdar kadın da bir Türk anasıdır. Tüm Türk halklarının ortak değeri olan Tomris Hatun yahut Tumaris Ana, tüm Türk toplumlarını en eski zamanlarından bugüne kadar bağlayan, saran, müşterek bir kültürüdür.[4]

Türklerin İslâmiyet'e geçiş döneminin sosyo-kültürel özelliklerini ifade eden Dede Korkut hikâyelerinde Kanlı Koca oğlu Kanturalı kendine uygun olacak eşin tarif ederken âdeta bir savaşçı yiğit kadın profilini çizmiştir: "Ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kâfir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı".[5]

İslâmiyet'in altın çağında ilme medeniyete temeddüne en çok hizmet eden Türkistan âlimleri olmuştur. Sadece İslâmi ilimlerde değil felsefe, sosyoloji, mantık, astronomi, astroloji, matematik, geometri, tıp vs. çok bilim dallarına ilişkin öyle bir miras bırakmışlardır ki, bu miras günümüzün bilimsel temelleri olarak hizmet vermektedir. Buhariler, Tirmiziler, Semerkandiler, Harezmiler, Ürgenciler, Keşi nisbesiyle eli kalem tutan çok sayıdaki âlimlere beşik olan Maveraünnehr'de, Türk boylarının dünyaya intişar ettiği Türkistan'da kadınlar, analar da birer bilge idiler. IX-X. yüzyılda yaşamış 80'den fazla

4 Rene Grousset, *Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, Çev: H. İnalcık, Türk Tarihi Kurumu, 2011, s.18-24; Ali Ahmetbeyoğlu, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, Yeditepe Yayınları 2017, s.20-26.
Herodotos, *Tarih*, Çev. M. Ökmen, Kültür Yayınları, 2006, s.108-110.

5 İbrahim Sarı, *Türk Kültürü: Türk Kültürü'nün Tarihi ve Tanımı*, Nokta E-Book Yayınları, Antalya 2017 s.153.

eser yazmış mütekellim, muhaddis Hakim et-Termizi kendisi hakkında verdiği bilgilerde şöyle ifade etmiştir: "Belâget yaşıma gelene kadar yetmişin üzerinde müfessir, muhaddis ve fıkıh bilgini kadınlardan ilim öğrendim."[6] Bu kültürümüzde kadının konumunu, dönemin ruhunu belirleyici olduğunu ifade eden en bariz bir örneklerdendir.

Timurlu Hanedanı Hanımları

Türk Tarihinin önemli bir parçası olan Timur ve Timurlular Devleti (1370-1506) Büyük Türkistan coğrafyasında; Maveraünnehr, Horasan, İrakî Acam, İrakî Arap, Kafkaslarda hükmetmiştir. Zafername'nin yazarı Nizamiddin Şamî Timur'un kurduğu devlet için şöyle demektedir: *"Maveraünnehr'in uzaklarından belki Hitay ve Hoten hududundan Delhi nevahisine ve Babü'l-Ebvab'dan Mısır ve Rum hudutlarına kadar olan yerlerde onun adalet ve yasağı günlerinde tacirler değil, çocuklar ve dul kadınlar bile kumaş, altın, gümüş ve kıymetli ticaret malları getirir götürürler. Hiçbir fert bunlardan bir tane bile almak ve çalmak ümidine düşmez".*[7]

Timurlu Devletinde evlilik kurumu, kadınların durumu umumiyetle İslâmiyet kanunlarının yanı sıra daha çok eski Türk- Moğol örf ve âdetlerine uygun olmuştur. Emir Timur, 1370'te Çağatay Ulusunun yönetimini ele geçirerek iktidara gelmesine rağmen hükümdarlık meşruiyetini sağlayamamıştır. Çünkü Cengiz Han Yasasına göre Han olmanın şartı Cengiz Han'ın soyundan gelmektir. O yüzden Cengiz Han'a akraba olan Suyurgatmış Han'ı saltanat başına kukla han olarak getirilmiş, mühür ve yarlıklar Suyurgatmış Han'ın

6 Muhammad Yusuf Muhammad Sodiq, *Zikr Ahlidan So'rang*, 1.kitap, Hilal Yayınevi, Taşkent 2020, s.168.

7 Nizamiddin Şami, *Zafername*, Çev: Yunushon Hakimcanov, Özbekiston Yayınevi, Taşkent 1996, s.20.

adıyla bastırılarak ülke yönetilmiştir.[8] Emir Timur, Cengiz Han hanedanına mensup kadınlarla evlenerek "Güregan" yani "Han damadı" unvanına sahip olmuş ve Cengiz Han hanedanıyla bağ kurmuştur. Türk tarihinde hanedan evliliklerinin genellikle siyasî ittifak kurmak ve meşruiyet kazanmak için yapılması yaygın bir gelenektir. Timurluların yanı sıra Karahanlı, Harezmşahlar, Selçuklu Devletlerinde de bunun örnekleri mevcuttur.

İslâmiyet'ten önceki dönemlerde hükümdar törenle tahta otururken, hükümdarın eşi de Hatun unvanıyla otorite olarak bulunurdu. Zamanla gerçekleşen siyasî, içtimaî, medenî değişiklikler ve etkileşimler neticesinde bu unvanlarda da değişiklikler olmuştur. Kağan unvanı Hakan, Sultan, Han, Padişah, Şah olduğu gibi Hatun da Bilge, Terken, Sultan, Begim, Ağa, Ağaça, Ayim, Banu, Bike gibi isim veya unvanlarla zenginleşmiştir.

Karahanlı, Harezmşah ve Selçuklu hanedanında olduğu gibi Timurlu hanedan kadınlarının da "Terken" unvanı kullandıkları görülmektedir.[9] Timurlularda çoğunlukla Bike, Begim, Ağa, Ağaçe, Sultan gibi unvan ve sıfatlar görülmektedir. Timur'un annesi Tekine Beğim, ablası Kutluk Terken Ağa, kız kardeşi Şirin Bike Ağa, kızları Tağay Şah Begim ve Sultan Baht Begim (annesi Olcay Terken Ağa), Timur'un eşleri; Turmuş Ağa, (Muhammed Cihangir Mirza annesi), Jaku Barlas'ın kızı Olcay Terken Ağa (Emir Hüseyin'in kız kardeşi, usta savaşçı erkek elbiseleri giyerek savaşlara katılmıştır ve lakabı Olcay'dır), Tulin Ağa (Ömerşeyh Mirza'nın annesi), Mingli Bike Ağa (Miranşah Mirza'nın annesi), Çolpan Mülk Ağa, Dilşad Ağa Begim, Tuman Ağa (Saray Mülk Hanım'ın

8 Şerefeddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme*, Trc: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s.95.

9 Saadettin Gömeç, "Terken Unvanı Hakkında", *A. Ü DTCF Türkoloji Dergisi*, 17, 2 2010, s.109.

akrabası Bağ-ı Behişt bahçesi onun şerefine kurulmuştur), Tukal Hanım (yine bir Moğol Hanı Hızır Hoca'nın kızı, 2. Melike Küçük Hanım diye anılmıştır), Ruhperver Ağa, Saray Mülk Hanım veya Bibi Hanım. Şahruh'un torunu Fatma Bibi, Uluğ Bey'in hanımı Aka Bike, Uluğ Bey'in kızı Rabiya Sultan Begim gibi isimler de mevcuttur. Ancak bu isimlerin en ihtişamlısı "Yüce Taht"ın sahibi" veya "Ali Beşik" manasına gelen Mehd-i Ulya'dır. Timurlu hanedanında veliaht şehzadelerin annesine verilen unvandır. Daha çok Timur'un dördüncü oğlu Şahruh Mirza'nın eşi Gevherşad Begim için kullanılan bu sıfat, Abdurrezzak Semerkandi tarafından Mihri Nigâr Ağa ve Hanzade Begim için de kullanılmıştır.[10] Safavi hükümdarı Muhammed Hüdabende'nin eşi Hayrunnisa Begim de Mehd-i Ulya olarak anılmıştır.[11]

Timurlu hanedan kadınlarının nüfuz ve itibar sahibi olduğunu siyasî, sosyal ve kültürel hayatta nasıl bir rol oynadıklarını ve ne tür faaliyetlerde bulundukları dönemin kaynaklarında bahsedilmiştir. Timurlular devrinde hanımların devlet idaresinde birtakım rolleri olmuştur. Hanedan hanımların eğitimi Timurlu sarayında önem taşıyan hususlardan biridir, mirzalarda yani (şehzadelerde) olduğu gibi, onlara da eğitimlerinden sorumlu olan "ateke"ler tayin edilmiştir.[12]

Timur'un hanımlarından Saray Mülk Hanım, Tuman Ağa, Şahruh Mirza'nın hanımı Gevherşad Begim, Halil Sultan'ın hanımı Şad Mülk Hanım, Hüseyin Baykara'nın annesi Firuze Begim ve hanımı Hatice Begim'lerin hükümdarlar üzerinde ve devlet idaresinde söz sahibi oldukları bilinmektedir.

10 Abdurrezzak Semerkandi, *Matla-ı Sadeyn ve Mecma-i Bahreyn*, Trc. Asaniddin Urunbayev, II, Özbekistan Neşriyatı, Taşkent 2008, s.387.

11 Gülay Karadağ Çınar, "Safevi Devleti'nin Güçlü Melikesi Hayrunnisa Begüm (985-987/1578-1579)", *Türkiyat Mecmuası*, 21/2, 2011, s.89.

12 İsmail Aka, *Temur ve Devleti*, TTK, Ankara 2014, s.159.

Emir Timur'un kız kardeşi Şirin Bike'nin türbesi Semerkand'da Şah-i Zinde kompleksinde bulunmaktadır. Timur, kız kardeşinin türbesinin giriş kapısında Sokrates'in şu cümlelerini yazdırmıştır: *"İnsanın bu dünyadaki hayatı yuvasında çoğalıp kanatlanan ve tuzağa konulan acı bir lokma etrafında dönen bir kuş gibidir..."* İslâm geleneğine göre türbelerde Kur'an ayetleri hadisi şerifler yazılır. Fakat Timur dönemi için bir bilim çağı tabiri kullanılmıştır. Türbedeki Sokrates'in bu cümleleri kendi adıyla kurduğu cihan devletinde kendi rönesansını başlatan Timur döneminin bilim ve felsefesini ifade etmektedir.

Zafernâme'deki bilgilere göre 1381 yılı sonbaharında Timur'un kızı Tağay Şah Begim aniden vefat etmiş ve Timur çok üzülmüştür, devlet işlerinden elini çektiği bilgisini vermiştir. Bu durumda Timur'un ablası Kutluğ Terken Ağa Emir Timur'a şöyle seslenmiştir: *"Eğer böyle pervasızlık edersen alem bir bir yıkılacaktır. Yaradanın yazdığı takdire çare yoktur. Dünya başından beri böyle olmuş. Kederden yarar yoktur. Böyle devam edersen raiyet ve memalik perişan olur, Allah'ın kulları bihanuman olur. Bir grup bozguncular Mazendaran'dan çıkıp Müslümanların huzurunu bozmaktadır. Onları daf'/ yok etmek için yola çıkarak onlara öyle hadlerini bildireceksin ki ta başkalarında da böyle cesaret oluşmasın..."* Bu cümlelerden sonra Timur toparlanarak 1382'de Horasan'a sefer başlatmıştır.[13]

Saray Mülk Hanım ya da Bibi Hanım (1341-1408)

Saray Mülk Hanım, tarihin gördüğü en büyük askerî ve siyasî dehalardan biri olan Sahipkıran Emir Timur'un sevgi ve saygı gösterdiği eşidir. Kendisi, Çağatay ulusuna mensup olan Moğol Hanı Kazan Han'ın kızıdır. 1341 yılında Maveraünnehir'de doğmuş, o daha beş yaşındayken babası

13 Şami, *a.g.e.*, s.118.

Çağatay Hanlığı tahtından azledilmiş ve ardından katledilmiştir. Bölgenin güçlü emirlerinden biri olan Emir Hüseyin'in himayesinde kalan Saray Mülk Hanım 1355'te onunla evlenmiştir.

Emir Hüseyin ile müttefik hareket eden Emir Timur 1370 yılında araları kötüleşerek birbirlerine düşman olmuşlardır. Emir Hüseyin'in Timur tarafından katledilmesiyle tüm siyasî ve mülk varlığı Timur'a geçmiştir. Emir Hüseyin'in birkaç hanımıyla beraber Saray Mülk Hanım da Timur'un haremine dahil olmuştur.[14] Saray Mülk Hanım'ın Cengiz soyundan olması ona harem ehli arasında bir ayrıcalık tanınmasına neden olmuştur. Cengiz Han âilesiyle akrabalığa özel bir önem veren Timur, Saray Mülk Hanım'ı nikâhına almış ve bundan sonra "Göregen" (Hanın Damadı) unvanını isminin yanında taşımıştır. Sarayda yüksek itibar gören bu asilzade hanım, tüm melikelerin üzerinde üstün görüldüğü için "Bibi Hanım" (Büyük Hanım) unvanına müşerref olmuştur.[15]

XI. yüzyılda yazılan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'de ifade ettiği bilgiye göre: *"Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerektir. Soyu iyi ise, insan iyi doğar ve iyi olduğu için baş köşeye geçer"*[16] cümleleri "kadın, âile, soy, devlet" olgularının ne kadar önemli ve birbiriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Timur ve Timurlu Devlet geleneği dinamik çekirdeği olan âileye dayandığından dolayı siyasî irade ve idarede bu olgunun yansımasını görmek mümkündür.

Aslında Saray Mülk Hanım'ın "Bibi" yani büyük unvanına layık görülmesinde sadece soyu değil, onun akıllı, zeki, bilim ve feraset sahibi, açık ve ileri görüşlü bir kadın olması da etki etmiştir. Emir Timur hayatının sonuna kadar bu Cingizî

14 Şarafuddin Ali Yazdiy, *Zafername*, Şark Yayınları, Taşkent 1997, s. 66.

15 Hayrunnisa Alan, *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 1360-1506, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s.28.

16 Gökhan Yılmaz, "Kutadgu Bilig'de Devlet Fikri*", Kutadgubilig Felsefe-Bilim A raştırmaları Dergisi*, S. 9, Mart 2006, s.75-9.

eşine çok saygı ve sevgi göstermiş hem de her işine rağbet ve itimat etmiştir. Hükümet işlerinde fikirleri ve görüşlerine başvurmuştur. Timur'un bu hanımından evladı olmamış ancak evlatları ve torunlarının terbiyesinin mesuliyeti ona yüklenmiş, haremin idaresi de ondan sorulmuştur.

Eski Türk devletlerinden itibaren hükümdarın eşi devlet işlerinde kocası ile birlikte söz sahibi olmuş, sarayda, savaşta, siyasî törenlerde, ziyafetlerde, şölenlerde Hatun hükümdarın sol tarafında yer almıştır. Bibi Hanım da Emir Timur'un siyasî ve idarî görüşlerini dinlemiş ve kendi görüşlerini de dile getirmiştir. İspanya Kıralı tarafından Timur Devleti'ne elçi olarak gönderilen Rui Gonsales Clavijo'nun verdiği bilgilere göre, 1404 yılının Eylül ayında Emir Timur Semerkand yakınındaki Dilkûşa bahçesinde elçileri kabul etmiştir. Bu törende başta Saray Mülk Hanım ve tüm eşlerinin yüzlerinin açık olarak hazır bulunduklarını söylemiştir. İspanya Kralı'nın Timur'a yolladığı hediyeler arasından kırmızı bir kumaş hoşuna gitmiş ve bu konuda ilk Saray Mülk Hanım ile görüşünü paylaşmıştır. Bu durum, Türklerin en eski devirlerinden beri kadın-erkek ayrımı yapılmadığını ve kadın erkeğin tamamlayıcısı olarak kabul edildiğini bir kanıtıdır. Yabancı devletlerin elçileri sadece kağanın huzuruna çıkmamışlar yani bu kabul esnasında Hatun da hükümdarın yanında yer almıştır. Bazen de Hatunlar tek başlarına elçileri kabul etmişlerdir. Clavijo, bu ziyaretinin devamında Saray Mülk Hanım ve Hanzade Begim'lerin kendisini ayrıca kabul ettiğinden de bahsetmiştir.[17]

Kaynaklarda "Eli açık Melike" diye bahsedilen Bibi Hanım, eğitim ibadet işi ve müesseseleri için büyük yatırımlar

17 Ruy Gonzales de Clavijo, *Semerkand'a – Emir Timur Sarayına Seyahat Günlüğü (1403- 1406)*, Çev: A Toğayev, Özbekistan Yayınları, Taşkent 2010, s.173-175.

sağlamış, fakir ve fukaraya hayırlarda bulunmuştur.[18] Saray Mülk Hanım'ın bizzat kendi kurdurduğu medrese zamanımıza kadar ulaşmamış, XVI. yüzyılda Şeybaniler sülalesi vekili II. Abdullah Han zamanında yapılan savaşlar esnasında yıkılmıştır. Ancak medrese yanındaki türbe günümüze kadar gelmiştir.

Emir Timur'un Hindistan seferinden döndükten sonra 1399-1404 yılları arasında Semerkand'da Saray Mülk Hanım şerefine bir cami yaptırmıştır. Tarihî kaynaklara göre Timur'un cami yapımı için yer tespit ederek kuruluş işini başlatmış, fakat batı seferi (1400-1404) sebebiyle Osmanlı ve Memlükler'le savaştığı zamanda inşaatla Bibi Hanım ilgilenmiştir. 1404 yılında seferden dönen Timur inşaat yapımından memnun kalmamış ve eskisinden daha geniş ve daha yüksek olması emrini vererek binanın taç kapısı başta olmak üzere bazı bölümlerini yıktırmış ve yeniden yaptırmıştır. Semerkant'ta yaptırdığı devasa ölçülere sahip bu cami, buradaki diğer binalar arasında müstesna bir yer tutmakta ve onun kurmuş olduğu devletin gücü, büyüklüğü ve ihtişamı kadar kendi şahsî gücünü de sembolize etmektedir. Fakat bu cami de ciddi hasar görmüş, günümüzde birbirinden ayrı şekilde altı binası Semerkand'da devlet koruması altında saklanmaktadır. Bibi Hanım Türbesi de caminin karşısında yer almaktadır.

18 Şubat 1405 yılında Emir Timur Çin'in fethi için sefer düzenlediği zamanda Ortar'da vefat etmiştir. Saray Mülk Hanım'ın elinde can teslim eden Emir Timur son vasiyetini de bu sevdiği eşine söylemiştir. Semerkand tahtına torunu veliaht şehzade Pîr Muhammed Mirza'nın getirilmesini son kez emretmiş ve bu vasiyeti yerine getirmesi için Saray Mülk Hanım'ı hem de güvendiği emirleri Şeyh Nuriddin ve

18 Turgun Fayziyev, *Timuriy Malikalar*, A. Kodiriy Halk Mirası Yayın, Taşkent 1994, s.6-7.

Şah Melik'i sorumlu kılmıştır. Fakat Emir Timur'un son emri yerine getirilememiştir. Timur'un vefatı ardından saltanatta şehzadeler arasında hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Veliaht şehzade Pîr Muhammed, oğlu Şâhruh Mirza ve Mîrân Şah'ın oğlu Halil Sultan hükümdarlıklarını ilân ederek saltanat mücadelesine girişmişlerdir. Saray Mülk Hanım, Semerkand tahtı için yapılan savaşlarda Timur'un vasiyetine uymamış, Sultan Halil Mirza'nın yanında yer alarak onu desteklemiştir.

Bu taht savaşının şöyle bir dayanağı vardır. Malum Emir Timur mirzaları için gelin alırken seçkin davranmıştır. Hem Cihangir Mirza'nın oğlu Pîr Muhammed Mirza'nın hem de Miranşah Mirza'nın oğlu Halil Sultan'ın annesi Hanzade Begim'dir. Bu nedenle ikisi de annesi Cengiz Han hanedanına mensup olduğu için tahta kendilerini layık görerek savaşmışlardır. Ancak Bibi Hanım Halil Sultan'ın tahta geçmesi için destek vermiştir.

İbn Arabşah'ın verdiği bilgilere göre Saray Mülk Hanım 1408'de Halil Mirza'nın eşi Şadi Mülk Hanım tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.[19] Ne var ki, Şadi Mülk Hanım bir cariye olmuş, Halil Mirza bu cariyeye sevdalanarak nikâhına almak istediğinde Emir Timur karşı çıkmıştır. Timur hanedan gelinlerini bizzat kendisi seçtiğinden ve alınacak gelinlerin soyuna önem verdiği için Şadi Mülk Hanım ile evlenmesine engel olmuştur. Bu durumda Saray Mülk Hanım araya girerek ileride ölümünün müsebbibi olacak Şadi Mülk Hanım'ı en sevdiği torunu Halil Mirza ile evlenmesi için Emir Timur'u ikna etmiştir.[20]

Saray Mülk Hanım, kendisi Türk kökenli olmamasına rağmen Türk Tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Onun *"Erkek devlettir kadın millettir. Devlet milleti korur, millet ise*

19 İbn Arabşah, *Acâ'ib el-Makdûr fî Nevâ'ib Teymur*, El-Matba'a el-Osmaniyye, Kahire 1887.

20 Fayziyev, a.g.*e.,* s.6-7.

devleti ayakta tutar" ifadesiyle özdeşleştiğini görmek mümkündür.

Timurlu Hanedanına mensup olan tarihte derin iz bırakan kadınlardan Timurun dördüncü oğlu Şahruh Mirza'nın hanımı Gavharşad Begim de (1379-1457), liyakat sahibi kişiliğiyle siyasette öne çıkmıştır. "Mehd-i Ulya" unvanıyla Horasan tarihinde damgasını vuran Gavharşad Begim, Şahruh Mirza kararlarını etkileyecek konumda olmuştur. Kendisi, Timur'un vefatından belli bir süre sonra Semerkand merkezli Maveraünnehr'i yöneten Mirza Uluğbey'in, Horasan'da en büyük kütüphane inşa ettiren Baysunkur Mirza'nın annesidir.

Şahruh Mirza döneminde Horasan bölgesi en parlak devrini yaşamıştır. Herat şehri bu zamanda doğunun en gelişmiş şehri olmuş, siyasî ve ticarî makamı yükselmiştir. Her yerde mimarî eserler inşa edilerek bayındır bir mesken haline gelmiştir. Gevherşad Begim'in de bu işlerde çok büyük payı olmuştur. Onun siyasî işlerin yanı sıra kültürel faaliyetlerde daha da çok öncülük ettiği söylenmektedir. Eğitim meselesine büyük önem vermiş, tüm şehzadelerin çeşitli bilim dallarında eğitim almasını sağlamıştır. Gevherşad Begim, Herat'ta iki medrese kurdurmuş, camiler, tekkeler, misafirhaneler, darüşşifa, köprüler, kuyuların inşasında büyük katkılarda bulunmuştur. Onun emriyle kurulan yapıtlar günümüze kadar ulaşmıştır.

Rabiya Sultan Begim (XV. yüzyıl) Mirza Uluğ Bey'in yedinci kızıdır. Şeybaniler sülalesinden Ebulhayır Han'ın hanımıdır. Bu evlilik de siyasî amaçlı yapılmış, Semerkand tahtı için Sultan Ebu Sait ile Ebulhayır Han'ın müttefik hareket etmelerine hizmet etmiştir.

Emir Timur saltanatı varisi olarak Timur'un oğlu Miranşah soyundan devam eden Babürlüler Devleti 332 sene (1526-1858) Hindistan'da ayakta kalmıştır. Hanedan hanımlarından

Zahiriddin Muhammed Babür'ün kızı (1483-1530) Hümayunname eserinin yazarı Gulbadan Begim (1523-1603) ismi Türk kültür tarihinde önem arz etmektedir. Doğuda ilk eser yazan kadın şahsiyet olmanın yanı sıra siyasette de fikir ve düşünceleriyle öne çıkmıştır.[21]

"Risale-yi Sahibiye" eserinin yazarı, Şah Cihan'ın kızı Cihan Âra Begim'in (1614-1681) ismi şehircilik ve mimari eserleriyle de öne çıkmıştır. Delhi, Surat Ambola, Behal, Panipat şehirlerinde kervansaraylar inşa ettirmiş, Lahor, Keşmir'de bahçeler yaptırmıştır. Nakışlı havuzlar kurdurmuştur.[22]

Hem sultan hem fakih olan Babürlülerden Avrangzeb Alamgir Mirza'nın (1618-1707) kızı Zebunnisa Begim (1639-1702) şair, hattat özellikleriyle kendi döneminde meşhur olmuştur. Babası Avrengzeb'in yazdığı *Fatavayi Alemgiriya veya Fatavayi Hindiye* eserini kopyalayıp çoğaltılmasına hizmet etmiştir. Kuranı Kerim'i yedi kez istinsah etmiştir. Zebunnisa Begim'in doğuda ilk divan tertip eden kadın şair olması da onun ayrıcalığıdır. Şiirlerinin yanında onun edep ve ahlâka dair *"Zeb ut-tafasir"* (Güzel tefsirler), *"Zeb un-neşeât"* (Neşeler ziyneti) ve tasavvuf felsefesine ait *"Munis ul-arvah"* (Ruhların sadık dostu) gibi risaleleri vardır.[23]

Sonuç

Geleceğe doğru yürüyebilmek için tarihten beslenmek elzemdir. Tarih, sadece geçmişte yaşayan şahıslar, yaşanan olaylardan oluşan sayfalar dolu yazılar, resimler, kalıntılar,

21 *The Encyclopaedia of İslam*, Ed.by B.Lewis, Ch. Pellat and J.Schacht, Vol. II, C-G, E.J.Brill, Leiden, Luzac&CO, London 1965, s.1134.

22 Azra Asghar Ali & Shahnaz Tariq, "Begum Jahanara Shahnawaz And The Socıo-Cultural Uplıft Of Muslım Women In Brıtısh Indıa", *Journal of the Research Society of Pakistan,* Vol. XLV, No. 2, 2008, s.115-133.

23 Bkz: Berna Karagözoğlu, "Padişah Babanın Şair Kızı: Zebunnisa", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S. 9, Nisan, 2016, s. 215-233; Fayziyev, *a.g.e.*,; Divan-ı mahfî-i Zebunnisa, Novleşker, Laknow, 1872.

eşyalar değildir. Tarih geleceğe yol çizen kültürel birikim, doğrusu ve hatasıyla millî özelliklerin, kimliğin bütünüdür.

Türk tarihinin kökü, Türk âilesine dayanır. Âileyi ayakta tutan, toplumun derecesini belirleyen kadınlar olmuştur. Çağlara uzanarak baktığımızda her zaman ve her mekânda öyle olduğunu görürüz. O yüzden tarihe derin derin bakmak elzemdir. Kaynakların sunduğu bilgilere dayanarak Timurlu Hanedanı hanımları üzerinden değerlendirme yapmaya çalıştık. En parlak dönem olarak incelediğimizde Timurlular Devletinde kadınların toplumsal varlığına ayna tuttuğumuzda Timurlu hanedanı hanımlarının en büyük rollerinin kamusal yönleri olduğunu görmek mümkündür. Hükümdara eş olmanın yanı sıra siyasette yoldaş olma özelliği de belirgindir. Timurlu Devletinde kadın, hükümdarın yanında en önemli şahıs olmuştur. Resmî törenlerde, elçileri karşılanmasında, bireysel inisiyatif alabilmesi, düşüncelerini ifade etmesi ve kabul ettirebilmesi, toplumsal ağırlığı, hamilik faaliyetleri, mimarî yapıların inşasında isimleriyle öne çıkması, yaşadığı çağından günümüze izini bırakmış olmasıyla önem arz etmiştir. İslâmi koşulların yanı sıra Türk Moğol gelenekleriyle hareket etmeleri, Türk kültür tarihinde mirasa sahip çıkma özelliğini yansıtmıştır.

Evliliğin amacı, âile inşa etmektir. Bunun yanı sıra Timurlu hanedanında evliliklerin barışa hizmet etmesi, siyasî ittifaklarla birlikte harem yönetiminde özgün bir politika meydana getirildiğini izlemek mümkündür. Kadınlar, iktidarı ayakta tutmak ve meşruiyeti sağlamak için katkıda bulunmuştur. Timurlu hanedanındaki kadınların mevcut sosyal vazifelerinin dışında siyasî evrelerde de rol aldığını, hükümdar ve emirleri faaliyetlerine etki gösterdiğini ancak doğrudan hükmetme veya askerî yetki kullanmadıklarını görmekteyiz.

Eski Türk geleneklerinde de görülen kadınların erkeklerin yanında savaşa katılması ve onlar gibi ata binip kılıç kullanması Timurlu kadınlarının da en önemli maharetlerinden birisidir. Hanedan kadınlarının günlük yaşamında aldıkları yetki ve rol hakkında dönem kaynakları çok fazla bilgi aktarmamıştır. Ancak bu dönem kadınlarının önceki Türk devletlerinde olduğu gibi kadın, âile ve devlet olgusunun bütünleştiğini sağladığını ve bunun kültürel miras olarak devam ettiğinin altını çizmek gerekir.

Kaynakça

AHMETBEYOĞLU, A,, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, Yeditepe Yayınları 2017.

ALAN, H., *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular*, 1360-1506, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017.

ALAN, H., "Timurlularda Hükümdar ve Ailesi, Tarih Boyunca Saray", *Hayatı ve Teşkilatı Sempozyumu*, İ.Ü. Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s.63-77.

AKA, İ., *Temur ve Devleti*, TTK, Ankara 2014.

AZRA, A. A.,- SHAHNAZ, T., "Begum Jahanara Shahnawaz And The Socıo-Cultural Uplıft Of Muslım Women In Brıtısh Indıa", *Journal of the Research Society of Pakistan*, Vol. 45, No. 2, 2008, s.115-133.

BARTHOLD, V. V., *Uluğ Beg ve Zamanı*, Terc. İsmail Aka, TTK, Ankara 2015.

BEDİRHAN, Y., *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Nobel Yayınları, Ankara 2011.

CLAVIJO, R. G., *Semerkand'a – Emir Timur Sarayına Seyahat Günlüğü (1403- 1406)*, Çev: A Toğayev, Özbekistan Yayınları, Taşkent 2010.

ÇINAR, K. G., "Safevi Devleti'nin Güçlü Melikesi Hayrunnisa Begüm" (985- 987/1578-1579)", *Türkiyat Mecmuası*, 21/2, 2011, s.87-104.

DİVAN-I MAHFİ-İ ZEBUNNİSA, Novleşker, Laknow 1872.

FAYZİYEV, T., *Timuriy Malikalar*, A. Kodiriy Halk Mirası Yayın, Taşkent 1994.

GÖMEÇ, S., "Terken Unvanı Hakkında", *A. Ü DTCF Türkoloji Dergisi*, 17, 2 2010, s.107- 114.

GROUSSET, R., *Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, Çev. H. İnalcik, TTK 2011.

HERODOTOS, Tarih, Çev. M. Ökmen, Kültür Yayınları, 2006.

İBN ARABŞAH, *Acâ'ib el-Makdûr fî Nevâ'ib Teymur, El-Matba'a el-Osmaniyye*, Kahire 1887.

İBN ARABŞOH, *Acoyib al-Makdûr fî Tarihi Teymur,* Çev., U. Uvatov, Mehnat Yayınları, Taşkent 1992.

KAFESOĞLU, İ., *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

KARAGÖZOĞLU, B., "Padişah Babanın Şair Kızı: Zebunnisa*", Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* S: 9, Nisan, 2016, s. 215-233.

KİTAPÇI, Z.*, Türk ve Selçuklu Hatunları,* Yedikubbe Yayınları, Konya 2008.

KÖKSEL, B., "Orhon Yazıtları'nda Kadın", *New World Sciences Academy Humanities*, 4C0094, 6, (2), pp. 331-341.

MUHAMMAD, Y. M. S., *Zikr Ahlidan So'rang*, 1.kitap, Hilal Yayınevi, Taşkent 2020.

NATANZİY, M., *Muntahab ut-Tavorihi Muiniy*, Çev. Gulom Karimiy, Taşkent Özbekistan Yayınevi, 2011.

ODABAŞI, Z., "Türk Devletlerinde Kullanılan İdari Ünvanlar", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. V, S. 9, Ekim 2019, s.165-192.

ÖGEL, B., *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.

ÖZBEKİSTAN TARİHİ, Yay. Haz. Murtazayeva R. (ve başkalar), Taşkent, Akademiya, 2011.

ÖZBEK TİLİNİNG İZOHLİ LUGATİ, Özbekistan Milli Ensklopediyasi Devlet İlmi Yayınları, Taşkent 2008, C.4.

ÖZCAN, A. , "Hatun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C.XVI. s.499-500.

SARI, İ.*, Türk Kültürü: Türk Kültürü'nün Tarihi ve Tanımı*, Nokta E-Book Yayınları, Antalya 2017.

SEMERKANDİ, A., *Matla-ı Sadeyn ve Mecma-i Bahreyn, Trc. Asaniddin Urunbayev*, II, Özbekistan Neşriyatı, Taşkent 2008.

ŞAMİ, N., *Zafername,* Çev. Yunushon Hakimcanov, Özbekiston Yayınevi, Taşkent 1996.

THE ENCYCLOPAEDİA OF İSLAM, Ed. B.Lewis, Ch. Pellat and J.Schacht, Volume II, C-G, E.J.Brill, Leiden, Luzac&CO, London 1965.

YAZDİY, Ş. A., *Zafername*, Şark Yayınevi, Taşkent 1997.

YEZDÎ, Ş. A., *Zafernâme*, Trc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

YILMAZ, G., "Kutadgu Bilig'de Devlet Fikri*", Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, S.9, Mart 2006, s.75-79.

ZAHİRİDDİN, *Muhammed Bobur Ensiklopediyasi*, Şark Naşriyot-Matbaa Aksiyadorlik Kompaniyasi Boş Tahririyati, 2014.